

promene u strukturi porodice na selu u sap kosovo (primer: selo budisavci, opština klina)

derđ rapi

filozofski fakultet
univerziteta u prištini,
priština, jugoslavija

Autor opisuje procese transformacije porodice na selu u SAP Kosovu, na primeru porodica iz sela Budisavci, opštine Klina. Ovi se procesi počinju intenzivirati tek u posleratnom razdoblju, što se ogleda u izmeni društveno-ekonomskih odnosa, te u demografskoj, zdravstvenoj i sociokulturnoj strukturi.

Kosovska seoska porodica vekovima je živela patrijarhalnim životom, što se vidi iz strukture i načina porodične organizacije. Nema više zadružnih porodica sa više od 70, 90 pa i 100 članova, kao što je bilo nekada gotovo u svakome kosovskom selu. Sada ih je sve manje čak i sa dvadesetak i tridesetak članova, a uz procese razgrađivanja porodičnog autoriteta žive još stara tradicionalna obeležja. Ovo pokazuje da se počeo menjati sistem vrednosti, koji također govori o nivou transformacije seoske porodice, jer se danas cene neke osobine i stvari koje u prijašnje vreme nisu imali vrednost. Očekivati je da će i ubuduće procesi transformacije uzeti maha u ovom kraju naše zemlje, posebno nastavkom razvoja infrastrukture.

primljeno studenog 1984.

uvodne napomene

→ Transformacija kosovskog sela počinje u posleratnom periodu. Ona se pre svega ogleda u izmeni društveno-ekonomskih odnosa na selu, te u demografskim, zdravstvenim, obrazovnim, sociokulturnim strukturama i infrastrukturama. Sve to govori u prilog činjenici da tradicionalni način života svakim danom sve više ustupa mesto savremenim procesima razvoja sela u ovoj Pokrajini. Uporedo sa tim promenama značajno se menja i kosovska porodica na selu, bilo da je to albanska, srpska, muslimanska, crnogorska, ili romska. U svima njima počeo se menjati obim, oblik, funkcija i organizacija porodice: uz procese razgrađivanja porodičnog autoriteta žive i tradicionalna obeležja. Ove promene praćene su ponekad i ozbiljnim konfliktima, naročito kod albanske populacije u kojoj su tradicionalna shvatanja vekovima »carevala« u porodičnoj seoskoj i plemenskoj organizaciji. Nema više onih zadružnih porodica sa više od 100 članova, kao što ih je nekada bilo. Sada je sve manje čak i onih sa 20 i 30 članova, a i te danomice ustupaju mesto inokosnim porodicama. Dakle, kosovska je porodica pod uticajem savremenih procesa počela menjati svoju nekadašnju fizionomiju i svoju unutrašnju organizaciju.

predmet i cilj

U ovom radu zadržaćemo se na proučavanju samo nekih aspekata strukturnih promena u seoskoj porodici sela Budisavci, opština Klina. Kako selo po mnogim pokazateljima pripada prosečno razvijenim selima Dukadjinske ravni, odnosno Metohije, pretpostaviti je da su u njemu uočljivi stari i novi porodični odnosi. Stoga ćemo u ovom radu izneti sledeće aspekte strukturnih promena: 1. **demografske** (promene u porodičnoj organizaciji domaćinstva, migraciji, natalitetu, mortalitetu i u drugim demografskim obeležjima), 2. **ekonomske** (promenu izvora prihoda, ishrane, odevanja, organizacije proizvodnje i potrošnje), 3. **promene u porodičnim i vanporodičnim odnosima** (u odnosima otac-sin, svekrva-snaha, muž-žena, stric-strina, te u odnosima između krvnih srodnika).

Cilj istraživanja bio je da utvrdi stepen povezanosti između intenziteta savremenih procesa urbanizacije koja nije mimoišla ni ovo selo i širenje robnonovčane privrede s jedne strane, te stepena raspadanja starog načina života unutar seoske porodice, s druge strane. Pošli smo od pretpostavke da savremeni procesi ruše stari način patarijarhalnog života u kome su utkana stroga pravila i dužnosti kojih se moralo pridržavati.

metod

Da bismo odgovorili na sva postavljena pitanja činilo nam se da je bilo potrebno poći od sledećih hipoteza: 1) **Promene u osnovama stare porodice determiniraju promene u oblicima porodične organizacije domaćinstva, u funkcijama porodice, u porodičnim i vanporodičnim odnosima.** 2) **U novim uslovima života menja se sistem vrednosti.** 3) **Savremene procese transformacije prate razni konflikti unutar porodice i domaćinstava.**

Osnovni metod koji se koristio u ovom radu bio je istorijsko-komparativni, istraživačke tehnike kao što su neposredno posmatranje, intervju, anketa, te statistički metod. Najvažniji izvor podataka bio je popis porodica, zemlje i sredstava za proizvodnju, proveden posebno za ove potrebe.¹⁾ Kao čoveku koji vodi poreklo iz ovog kraja i poznaje svaku porodicu od detinjstva i sve odrasle seljake, kontakti sa njima bili su mi od velike koristi pri skupljanju građe. Intervjuisano je 30 osoba iz 15 domaćinstava različitog imovnog stanja, nacionalnosti, različite porodične organizacije, starosti i različitog statusa u domaćinstvu. Razgovori su vođeni uglavnom pojedinačno, ali bilo je grupnih.

rezultati istraživanja

Po nacionalnosti žitelja mešovito selo, Budisavci je tipično mahalsko selo, prema tipologiji naselja Marka Krasnića.²⁾ Prostire se na 17. km željezničke pruge Peć – Kosovo Polje, u severozapadnom delu SAP Kosova. Od opštinskog centra Kline udaljeno je 7 km, a od najbližeg grada Peći 17 km. Selo je elektrificirano 1963, a ni dan-danas nema kanalizaciju, vodovod, pa ni asfaltni put. Železnička pruga deli selo na dva dela, a Beli Drim čini prirodnu granicu sa zapadne strane sa susednim selom Rudice.

1) Od velike nam je koristi bila i pomoć Katastarske uprave SO Kline, a popis porodica i domaćinstava izvršio je student Zef Paljuši iz ovog sela.

2) Mark Krasnići: **Savremene društveno-ekonomske promene na Kosovu i Metohiji**, Priština, 1963, str. 196.

Selo dakako ima svoju dugu prošlost, ali nema pisane istorije, pa smo se morali služiti iskazima starijih ljudi. Nastalo je pre hiljadu godina. Pripoveda se da je najstarije zdanje u selu pravoslavna crkva. Ko su bili njegovi najstariji stanovnici sa sigurnošću se ne zna. Polazeći od sastava sela i imena pojedinih delova seoskog atara može se zaključiti da su Albanci stariji stanovnici sela. Tako je 1883. u Budisavcima živelo 12 domaćinstava sa 95 članova albanske nacionalnosti katoličke veroispovesti. Godine 1892. selo ima 18 domaćinstava sa 200 članova, a 1908. ima 14 domaćinstava albanske nacionalnosti katoličke vere.³⁾ Početkom devetnaestog veka, 1918, ovde se doselilo deset porodica iz Crne Gore i dve porodice iz Srbije.⁴⁾ I danas potomci tih porodica žive u selu. To su porodice Rubežići, Vujovići, Zečevići, Majorovići. Deo sela gde žive ove porodice seljaci nazivaju Naseljenje. Do oslobođenja zemlje Budisavčani bijahu čivčije (kmetovi) albanskog feudalca Hadji Zeke, a posle njegove smrti njegovog sinovca Jašara Paše iz Peći.

U selu je zemljoradnička zadruga koja ima 50 ha zemlje, 2 zgrade, 2 kombajna i 16 zaposlenih radnika. Poljoprivredni kombinat iz Peći ima u selu svoj OUR koji ima 1278 ha zemlje van sela Budisavci, 19 traktora, 7 kombajna i 57 zaposlenih radnika. Zemlja PIK-a u Budisavcima prostire se van sela, jer su to nekadašnje iskrčene šume sela Svrke, Potrča (Kline) i Dolova (Peći). Sem ovih poljoprivrednih organizacija, selo ima i ambulantu i osnovnu školu sa 635 učenika. Učenici pohađaju školu na materinjem jeziku (albanskom i srpskohrvatskom). U školi rade 32 učitelja i nastavnika od kojih 21 za nastavu na albanskom jeziku a 11 za nastavu na srpskom. U srednjim školama, te višim i visokoškolskim institucijama iz ovog sela školuje se 75 đaka albanske nacionalnosti, 30 srpske i 15 crnogorske. Od ostalih ustanova selo ima mesnu kancelariju sa 2 zaposlena radnika, železničku stanicu sa 4 zaposlena radnika, dve prodavnice mešane robe, jednu kafanu, pravoslavnu i katoličku crkvu. Pre i posle oslobođenja selo je bilo sedište opštinskog centra a sada je sedište Mesne zajednice za sela Stup, Rudenice i Veliko Kruštevo SO Kline.

Selo broji 1.471 stanovnika koji žive u 173 domaćinstva, razbacanih u dva zaseoka Naglaci i Bregadžije. Prema nacionalnosti seljani su Albanci, Srbi, Crnogorci, Romi i Muslimani, a prema konfesiji katolici, muslimani i pravoslavci. Veći deo stanovništva sela čine katolici albanske nacionalnosti.

Tablica 1

Stanovništvo prema nacionalnom sastavu po popisima 1971. i 1981. te autorovom popisu iz 1984.

Godina popisa	Nacionalna pripadnost						Ukupno
	Albanci	Srbi	Crnogorci	Romi	Muslimani	Ostali	
1971	679	142	60	21	23	8	933
1981	806	91	60	—	47	132	1 136
1984	1 167	167	75	32	30	—	1 471

Tabela pokazuje da u svim godinama popisa Albanci čine najveći deo stanovništva – 79%. Na drugom mestu dolaze Srbi, a onda Crnogorci, a Roma i Muslimana ima najmanje.

3) Dom Mark Sopi: »Drita«, *Revistë fetare — kulturore*, Ferizaj, 1979, br. 7—8.

4) Milovan Obradović: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu 1918—1941 godine*, Priština, Institut za istoriju Kosova. 1981. str. 282.

Tablica 2.
Stanovništvo sela prema nacionalnoj i polnoj strukturi — 1984.

Pol	Nacionalna pripadnost					Ukupno
	Albanci	Srbi	Crnogorci	Romi	Muslimani	
Muški	671	81	40	15	15	822
Ženski	496	86	35	17	15	649
Ukupno	1 167	167	75	32	30	1 471

Izvor: Popis koji je izvršio autor u aprilu 1984.

Kao što se iz tabele vidi, kod Albanaca je veći broj muških članova od ženskih, što nije slučaj kod Srba, Crnogoraca, Roma i Muslimana.

Sva domaćinstva ovog sela imaju u svome posedu 293,60 ha zemlje od koje 252 ha obradive i 41,60 ha neobradive. Za obradu zemlje domaćinstva imaju 25 traktora, 7 kombajna, 16 pari konja i 3 para volova. U selu imaju još 2 kamiona, 13 putničkih vozila, 19 zaprežnih kola i 8 bicikla. U proseku na jedno domaćinstvo dolazi 1,46 ha zemlje, odnosno 0,79 ha zemlje na jednu porodicu, ili 0,17 na jednog stanovnika sela. Ovako mali zemljišni posed po jednoj porodici nije specifičnost samo ovog sela, već je tako i kod susednih sela.

Da bismo imali pravu sliku stanja prestrukturiranja domaćinstava ovog sela navešćemo i tabelu porodične organizacije (tablica 3).

Podaci pokazuju da je najviše jednorodničnih i dvoporodičnih domaćinstava i u albanske, i u srpske, pa i u ostalih nacionalnosti. Srpska i crnogorska nacionalnost imaju više od 62%, odnosno od 69% jednorodničnih domaćinstava. Samo deset godina ranije u albanskoj populaciji jednorodničnih domaćinstava bilo je tri puta manje. Romi, Srbi, Crnogorci i Muslimani nemaju četveroporodičnih, peteroporodičnih, i šestoporodičnih domaćinstava kao što ih imaju Albanci.

Ovaj podatak govori o učestalosti deoba, odnosno o cepanju domaćinstava kod ovih nacionalnosti pa i kod Albanaca, iako manje. Brojčano najveće domaćinstvo u selu jeste zadružna porodica Nikë Balës (Nika Bale) koja danas ima 32 člana. Pre petnaest godina u ovom je selu bilo zadruga i sa više od 50 članova. Bile su to zadruge Gjon Palushi-Markaja (Djon Paluša), Uke Binaku (Uka Binaka), Ndreçë Kolës (Ndrec Kolja) i druge. Sve su se one raspale i prešle u dvoporodična, odnosno troporodična domaćinstva što govori o intenzivnom procesu prestrukturiranja domaćinstva albanske nacionalnosti i njeno uključivanje u procese opšte transformacije porodice. Znači li to da novi oblici privredivanja, proizvodnje, potrošnje, nove potrebe, a otuda i nove aspiracije traže i novu organizaciju porodice i domaćinstva? Treba ozbiljnije razmišljati o ovom pitanju.

Kad je porodica počivala na starim osnovama (kao proizvođačka zajednica sa strogom podelom uloga i malim potrebama), bilo je relativno lako udovoljiti skromnim potrebama svakog člana. Svaki član porodice znao je što može očekivati od porodice, a što mora dati porodici. Takvo ubeđenje vlada i danas kod zadružnih porodica ovoga i susednih sela.

Međutim, u poslednjih nekoliko godina i u ovom selu oseća se jak prodor robnonovčanin odnosa (proizvodnja za tržište, sejanje i gajenje industrijskih kultura, migraciona kretanja prema drugim delovima zemlje i odlasci na privremeni rad u inostranstvo). Takva široka organizacija domaćinstva postala je preuska da bi zadovoljila novonastale potrebe svakog

Tablica 3

Porodična struktura domaćinstva sela — 1984.

Vrsta domaćinstva	Nacionalna pripadnost											
	Albanci		Srbi		Crnogorci		Romi		Muslimani		Ukupno	
	dom. član.	Broj član.	dom. član.	Broj član.	dom. član.	Broj član.	dom. član.	Broj član.	dom. član.	Broj član.	dom. član.	Broj član.
Jednoporodična	54	330	20	104	12	52	5	20	1	8	92	514
Dvoporodična	34	315	3	35	2	16	1	12	1	7	41	385
Troporodična	18	226	2	28	1	7	—	—	1	15	22	276
Četveroporodična	11	142	—	—	—	—	—	—	—	—	11	142
Peteroporodična	5	100	—	—	—	—	—	—	—	—	5	100
Sesteroporodična	2	54	—	—	—	—	—	—	—	—	2	54
Ukupno	124	1 167	25	167	15	75	6	32	3	30	173	1 471

Izvor: Popis koji je izvršio sam autor u aprilu 1984.

pojedince, pojedine porodice unutar domaćinstva, kao i samog domaćinstva. Tako se individualna komponenta polako ispoljavala, prvenstveno kod mladih i onih roditelja koji su želeli da školuju svoju decu, da ih bolje odevaju i bolje hrane, da im više kupuju. Sve je ovo bilo rezultat izvesnoga ekonomskog jačanja pojedinaca i nekih porodica, zahvaljujući pre svega radu izvan poljoprivrede, odnosno domaćinstva.

Ekonomska i kulturna zaostalost koja je vekovima carevala u ovim selima Kosova imala je za posledicu nizak standard koji se ogledao u oskudnoj ishrani, slabom odevanju i stanovanju, te gotovo nikakvom korišćenju slobodnog vremena. I danas postoje stare slabe kule karakteristične za kosovsko selo, prizemne kuće sagrađene od lošeg materijala, bez ikakvog funkcionalnog uređenja prostorija, gde na spratu spava čeljad, a ispod nje stoka, i posve jednostavnih kuća gde je jedna soba – jedna »kuća«.

Ovakav način života imao je za posledicu i veliku smrtnost, posebno odojčadi. Ta je smrtnost bila naglašena i posle oslobođenja sve do 1960. Veliki mortalitet odojčadi bio je posledica zdravstvene neprosvećenosti, slabe zdravstvene zaštite i niskoga životnog standarda. Do 1960. retko se koje dete iz ovog sela rodilo u bolnici, već kod kuće uz pomoć neke stare žene. Nakon toga zapaža se pad mortaliteta odojčadi tako da je 1980. bio negde oko kosovskog proseka. Pad mortaliteta više je rezultat organizacije zdravstvene zaštite, češćeg kontakta sa gradom, nego zdravstvenog prosvetavanja koje je bilo organizovano u posebnim kursovima koje su pohađale mlade žene i devojke ovog sela.

Iz tablice o kretanju nupcijaliteta i divorcijaliteta moći će se videti prava slika stanja ove pojave (tablica 4).

Tablica 4

Broj sklopljenih i razvedenih brakova u razdoblju 1973—1983.

Godina	Nacionalnosti									
	Broj sklopljenih brakova					Broj razvedenih brakova				
	Albanci	Srbi	Crnogorci	Romi	Muslimani	Albanci	Srbi	Crnogorci	Romi	Muslimani
1973	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1974	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1975	3	—	—	—	1	—	—	—	—	—
1976	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1977	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—
1978	3	1	—	—	1	—	—	—	—	—
1979	4	2	1	2	—	—	—	—	—	—
1980	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—
1981	5	1	1	1	—	—	—	—	—	—
1982	9	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1983	6	—	2	1	—	—	—	—	—	—

Izvor: Statistički podaci Mesne kancelarije Zlokučane i Budisavci SO-e Klina.

Tablica pokazuje da je manji broj brakova za poslednjih 10 godina sklopljeno kod Roma, Muslimana, Crnogoraca, pa i kod Srba. Razlog je u tome što i danas u ovom selu, kao u ostalom i u ostalim selima Kosova, ima veliki broj nevenčanih ili »divljih« brakova kod spomenutih nacionalnosti. Primerice, Romi, Muslimani i Albanci islamske veroispovesti ne pridaju nikakav značaj formalno sklopljenim brakovima. Oni formalno sklope brak samo kad je dete na putu ili im je potreban izvod iz matične knjige

venčanih. No kod Albanaca katoličke veroispovesti »divljih« brakova nema. Oni dva puta sklapaju isti brak: na dan pre nego nevesta (mlada) dođe u novi dom i na dan kada se brak sklapa formalno, najpre u Mesnoj kancelariji Zlukućane ili Budisavci, a potom u crkvi, gdje se, po shvatanjima ovih ljudi, sklapa pravi brak. Ako se nekim slučajem ne sklopi brak u crkvi, taj brak se ne računa pravim, pravovaljanim. Mladići članovi SK zaposleni u prosveti i drugim državnim službama ne samo sela Budisavci nego i susjednih sela muku muče oko ovog dvojstva sklapanja braka. Roditelji nevesta kategorički uslovljavaju sklapanje braka u crkvi, a mladići taj uslov ispunjavaju pod vrlo teškim i »ideološkim« rizikom. Većina članova SK koji su sklopili brak u crkvi isključena je iz SK, a prosvetni radnici otpušteni su s posla. Zanimljivo je napomenuti da iako su ideološke i praktične sankcije velike, ova se pojava održava. Brak se u crkvi sklapa tajno, u drugoj crkvi, gde se pretpostavlja da se neće saznati ili u nekom gradu. Sve ovo govori u prilog činjenici da je za ovakvog čoveka brak sklopljen u crkvi primaran, a da je državni brak sekundaran. To je razlog što u ovom selu broj vanbračne dece je mnogo manji nego u drugim susjednim selima. Stanovnici sela drugih konfesija, muslimani i pravoslavci ne registruju dva puta isti brak kao njihovi susedi katolici. Za njih je registrovani brak u mesnoj kancelariji jedini, a do verskog se uopšte ne drži.

Tablica pokazuje još jednu zanimljivu pojavu: da uopšte nema razvedenih brakova u navedenom periodu. Treba reći da i u prošlosti nije bilo razvedenih brakova. Je li tome razlog patrijarhalna svest ove sredine ili je to znak snažne socijalne kontrole? A možda su posredi i ekonomski razlozi. Reći ćemo da na ovu pojavu deluju sva tri razloga, a kod Albanaca katoličke veroispovesti i snažna religijska ubeđenja. To nije tako kod Albanaca muslimanske veroispovesti koji mogu uzeti i drugu ženu, a ne razvesti se od prve, koja ostaje i u braku, i u kući. Ima slučajeva i razvoda sa prvom ženom, ali ona, žena, ostaje u porodici i u »braku«. Razlozi uzimanja druge žene obično su deca: ako se iz prvog braka rađaju samo devojčice, pa se druga žena uzima da bi rodila sinove. Kad muž hoće da uzme drugu ženu, prva obično podrži predlog muža, a ima i slučajeva da prva žena pronađe mužu drugu. I u ovom selu bilo je takvih brakova, ali ih sada među mlađima nema.

Važan indikator nivoa razvijenosti jedne sredine i njezine populacije jeste i pismenost. Prvi put četvorogodišnju osnovnu školu selo je dobilo 1914. Nastava se izvodila u pravoslavnoj crkvi samo na srpskome. Nastavu su pohađali i zainteresovani Albanci koji nisu bili obavezni pohađati školu. Ovaj podatak govori da je bilo uslova da se obrazovanje nastavi, ali se do 1957. ostalo samo na završavanju osnovne škole, daljeg školovanja nije bilo. Pre oslobođenja ženska deca nisu pohađala osnovnu školu. Razlika između polova u pogledu pismenosti bila je velika. Takva razlika ostala je i do današnjih dana. Iako je bilo napora posle oslobođenja da se opismene i ženska deca, rezultati bijahu mali ili nikakvi. Ima devojaka iz ovog sela koje pohađaju srednju i višu školu, ali su to malobrojne devojke. Zanimljivo je naglasiti da se ženska deca albanske nacionalnosti katoličke veroispovesti u daleko manjem broju školuju u odnosu na albansku muslimansku, srpsku ili crnogorsku nacionalnost.

Što se tiče profesionalne diferencijacije može se reći da osim individualnih poljoprivrednih proizvođača u selu živi 5 fakultetski obrazovanih, 7 sa višom spremom, 30 KV radnika, 9 VKV radnika, ne računajući privremeno zaposlene u inostranstvu, kojih je ove, 1984, bilo 22, i svi su nekvalifikovani radnici. Selo ima 88 zaposlenih radnika, od kojih samo u Budisavcima 25. Ostali su zaposleni van sela, a naivšiše u Klini – 27. U su-

sednim opštinama i selima zaposleno je 14, unutar Pokrajine 8, a izvan nje 14. Stoga se može zaključiti sledeće:

- da su promene u ekonomskoj bazi (načinu i obliku privređivanja, izvorima prihoda), iako još nedovoljno intenzivne, izazvale značajne promene u strukturi porodične organizacije domaćinstva; i
- da su se te promene u globalnom društvu, reflektirale u promenama strukture pismenih, smrtnosti, strukturi stanovništva po starosnim skupinama i drugde.

Kao i ostala sela na Kosovu i ovo je selo zahvatilo iseljavanje. Iz tablice 5 može se videti koja se populacija najviše iseljavala.

Tablica pokazuje da se iz ovog sela iselilo dosta porodica, i to ne samo srpskih i crnogorskih već i albanskih. Razlog iseljavanja uvek je bio ekonomske prirode, a nikako pritisak.

Zanimljivo je pokazati kuda su otišle porodice ovog sela. Od 15 srpskih i crnogorskih porodica, jedna se iselila u Peć, tri u Crnu Goru, a ostale u

Tablica 5

Broj iseljenih prema nacionalnosti do aprila 1984.

Nacionalnosti									
Albanci		Srbi		Crnogorci		Romi		Muslimani	
Poro-dica	Čla-nova	Poro-dica	Čla-nova	Poro-dica	Čla-nova	Poro-dica	Čla-nova	Poro-dica	Čla-nova
17	131	7	47	8	41	—	—	—	—

Izvor: Statistički podaci Mesne kancelarije Zlokućane i Budisavci SO-e Klina.

Srbiju, 17 albanskih porodica iselilo se u najbliži grad Peć, jedna u Prištinu, tri u Rijeku, dvije u Zagreb i šest u SAD. Treba napomenuti da je iseljenim Albancima bilo puno teže, jer su se iselili u krajeve gde se ne govori njihov materinji jezik i gde se tradicija i kultura bitno razlikuju od njihove.

neke promene u funkciji porodice

Budući da je porodica društvena kategorija, njene funkcije zavise u prvom redu od društvenog sistema. Ali kako je ovde predmet istraživanja funkcija ruralne porodice, svakako treba računati s time da su se rudimenti starih porodičnih funkcija još sačuvali (pogotovu što je reč o nerazvijenoj sredini). Stoga nam se čini relevantnim zadržati se na ekonomskoj i vaspitnoj funkciji porodice, smatrajući da su one od posebnog značaja za ocenu stepena promena u porodici.

Ekonomska funkcija jedna je od najznačajnijih funkcija i zato joj treba pružiti veću pažnju. Ona kao takva dobiva ili gubi u značaju zavisno od nivoa industrijalizovanosti šire zajednice. U literaturi nalazimo podatak da je urbana porodica potrošačka, a ruralna proizvođačka. Ovo shvatanje važi u nekim domenima. Da bismo došli do relevantnih podataka iz ove oblasti, anketirali smo 20 ispitanika iz različitih porodičnih domaćinstava. Oni su odgovarali na sledeća pitanja: 1. **Šta je seljak kupio za lične potrebe i potrebe domaćinstva u vremenu do 1970?** 2. **Šta je on proizvodio za lične potrebe i potrebe domaćinstva u vremenu do 1970?** 3. **Šta sada proizvodi za lične potrebe i potrebe domaćinstva?** i 4. **Šta sada kupuje za lične potrebe i potrebe domaćinstva?**

Rezultati su pokazali sledeće: preko 95% ispitanika na prvo je mesto stavilo isti odgovor: da su do 1970. kupovali so, šećer i petrolej (koji se ovde zove gas). Poneki ispitanici naveli su da su u tom periodu retko kupovali poneki odevni predmet, a iznimno je poneko kupovao i obuću. Potrebno je istaći da nije bilo razlika u odgovorima Albanaca, Srba, Muslimana, Crnogoraca i Roma. U odnosu na druge nacionalnosti, Romi su kupovali još manje: oni su najsiromašniji sloj sela i njihova je kupovna moć najmanja. Ovi odgovori pokazuju kako porodice nisu bile u mogućnosti da udovolje potrebama svojih porodica, odnosno članova svojih porodica.

Na pitanje šta su proizvodili za lične potrebe i potrebe domaćinstva do 1970, 95% ispitanika odgovorilo je da su proizvodili gotovo sve što je bilo potrebno domaćinstvu. Porodica se brinula za obuću, hranu, vaspitanje, zdravlje svojih članova. Danas se međutim situacija prilično izmenila, što se može videti iz odgovora na treće pitanje. Od ukupno 173 domaćinstva, koliko ih selo ima, njih 26 imaju električni štednjak, 30 industrijski nameštaj, 20 mašine za pranje rublja, 18 ima usisivače, 29 imaju frižidere i 17 bojlere u kupatilima. To su mahom porodice koje imaju članove zaposlene van domaćinstva i privremeno zaposlene u inostranstvu. Dalje, kupuje se konfekcijska odeća; cipela je potisla kožne opanke koje su pravile žene za svoju decu i muževe. Retko koja porodica pravi košulje i donje rublje kao nekad. Sve se to kupuje. To je učinilo da se u ovom selu napusti tradicionalna albanska, srpska i crnogorska nošnja. Nacionalnu nošnju nose samo stare žene albanske nacionalnosti i poneka mlada žena. A kod muškaraca, od tradicionalne nošnje ostala je samo bela kapa kod starih Albanaca i šajkača kod malog broja Srba.

Troši se i na ostale potrebe – kupuju se aparati za domaćinstvo, poljoprivredne mašine, nameštaj, i za to se daju veća sredstva, a manje za ishranu.

Na pitanje šta porodica sada proizvodi za zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba svojih članova pokazuje se da proizvodi uglavnom hranu i deo oruđa za rad.

Seljaci proizvode pšenicu koju predaju zadruzi i za nju uzimaju brašno. Oni koji nemaju pšenicu kupuju brašno u seoskim prodavnicama. Hleb se mesi kod kuće, ali za svadbe i slave, koje se održavaju još uvek na stari način, seljaci kupuju hleb u pekari. Rakiju koju su proizvodili nekada u velikim količinama sada je potisnulo pivo, vinjak i konjak.

U sferi potrošnje dolazilo je do izmena po principu »ko proizvodi – taj troši«. Čak i u zadružnim porodicama uočljive su razlike u standardu pojedinih porodica unutar nje. Zapošljavanje van domaćinstva, te rad u inostranstvu, novi je potencijalni uzrok popuštanja veza i one stare autohtone solidarnosti u domaćinstvu. Iako se još održava običaj da se zarađeni novac daje domaćinu, jedan deo tog zadržava se za vlastite potrebe i potrebe svojih članova. Tako kod Albanaca, dok se kod srpskih i crnogorskih porodica zarađeni novac retko daje domaćinu porodice.

U sferi ishrane stanovništva došlo je do nekih izmena. Pre 20 godina stanovnici ovog sela koristili su u ishrani isključivo kukuruzni hleb. Nije se moglo ni zamisliti da će doći vreme da se kukuruzni hleb zameni pšeničnim. I sada hleb ostaje najvažnija namirnica. Ishranu čine uglavnom namirnice biljnog porekla. Ona nije ni raznovrsna ni redovna. Glavni obed i dalje ostaje večera kod albanskog, muslimanskog i romskog stanovništva. Više se jede kiselo mleko negoli slatko mleko, onda sir, krompir, a najviše pasulj. Albanci imaju jednoličan oskudan jelovnik i znaju kuvati samo dva do tri jela, iako se od onoga što troše može napraviti više

kombinacija. Kao i pre, Albanci i sada retko jedu meso, jedini izuzetak jeste za praznik, ili kad im naiđe prijatelj, pa zakolju kokoš.

U odnosu na Srbe, Crnogorce ili Albance katolike, Albanci muslimani i Muslimani imaju još slabiju ishranu i to s razloga što ne jedu svinjsku mast ni svinjetinu, nego troše samo maslo i zejtin, umesto svinjske masti koja je jeftinija i znatno hranjivija. Sve se svodi na mlečnu, odnosno biljnu hranu.

U domaćinstvima gde ima članova zaposlenih van domaćinstva, ishrana je bolja nego u čisto poljoprivrednim domaćinstvima. Oni kupuju suvo-mesnate proizvode, razne džemove i marmelade kojima hrane decu, a i sami ih uzimaju.

Način ishrane kod Albanaca, Muslimana i Roma razlikuje se od načina ishrane drugih nacionalnosti. Oni još uvek jedu iz jedne zajedničke zdele. Naime, u njihovim kućama postoji sofrā – vrlo niski okrugli sto oko kojega ukućani posedaju na tronošćima ili na tlo. Na sredini sofre postavi se velika činija sa jelom iz koje svi uzimaju kašikom, bez obzira je li neko od njih bolestan (pa čak i od zarazne bolesti). Takvom »režimu« podležu i gosti, ali se za njih uvek nešto mora pridati ručku ili večeri. Zimnicu spremaju svi stanovnici prema svojim mogućnostima, a imućna domaćinstva kolju kakvu kravu ili svinju koju suše po nehigijenskim tavanima ili kuhinjama.

U ovom selu pio se alkohol od vajkada. Najviše se pila rakija koju su proizvodili sami seljaci. Danas pak piju se uz rakiju i industrijska pića kao što je vinjak, konjak, loza, a najviše pivo. Ne pije se kao nekad samo za slave ili kada je došao gost, već se sada pije mnogo češće. Naveče, po povratku iz polja, svraćaju ljudi u prodavnice gde redovno kupuju pivo i tu ostaju dokasna u razgovoru i piću.

Vaspitna funkcija porodice menjala se relativno sporo, kako kod Albanaca, tako i kod ostalih nacionalnosti koje žive u ovom selu. Vaspitavanju dece ne poklanja se potrebna pažnja.

U vaspitanju dece kod Albanaca učestvuju svi članovi domaćinstva, jer su to deca »svih« članova. Bilo je grubog odgajanja kod Albanaca što je bila posledica načina života u porodičnim zadrugama. Zbog toga, govoriti o toplini u vaspitanju dece bila je smešna stvar. Sada se više ne misli kao pre. Pa ipak, iako ima nekih promena, batina je još uvijek vaspitno sredstvo za neposlušnost u nekim domaćinstvima sela, pogotovu u albanskim, muslimanskim i romskim porodicama, jer u tim domaćinstvima ima više dece istih i raznih generacija, pa je teže uspostaviti »red u kući«. I ženu tuku »kad zgreši«, iako sada ređe no u prošlosti.

Kod albanskih porodica soba za goste (musafire) izdvojena je od drugih prostorija, i u njoj borave samo muškarci dok žene rade u kuhinji ili u drugim prostorijama. I muška deca starija od šest godina borave u društvu odraslih muškaraca u toj musafirskoj prostoriji, poslužuju starije i slušaju šta oni i gosti pričaju, ali nemaju pravo učestvovati u razgovoru ili ma kako iznositi svoje mišljenje. Ženska su deca uvek uz majku, po potrebi joj pomažu, a više su opterećena poslovima u porodici nego sinovi. Od dece se traži poslušnost, rad, maksimalno privređivanje na posedu. Ovakav način rada i privređivanja čine da seljak nema vremena ni strpljenja za blagi odgoj svoje dece. Kod dece se prvo vrednuje koliko je dete mirno, pokorno, koliko može pomoći u domaćinstvu, i tek onda kakav uspeh postiže u školi. Kod Albanaca, iako su već zanemareni neki oblici ponašanja (deca ne ljube starijima ruke, ne skidaju im obuću, iako se i to ponekad nađe), deca doručkuju, ručaju i večeraju izdvojeno od starijih. Kod drugih nacionalnosti takvog je izdvajanja manje. Iz ovog proizlazi da

novi oblici ponašanja prema deci nisu jednako prihvaćeni u porodicama svih nacionalnosti ovog sela. U albanskim i muslimanskim porodicama patrijarhalnost je jača, a obrasci vaspitanja stihijni i upravljani prema prošlosti.

Iz napred iznetog vidi se da su se funkcije porodice počele menjati, jer je mnoge preuzela šira društvena zajednica. U prošlosti toga nije bilo. Slično je stanje i sa medicinskim i pravnim uslugama. I pored vidnog otvaranja mnoge funkcije kao što su zabava, razonoda i deo vaspitanja ostale su u domenu samih porodica.

promene u porodičnim i vanporodičnim odnosima

Odgovor na ovo pitanje najbolje se može dati kroz analizu stupnja demokratizacije porodičnih odnosa, odnosno stupnja sociokulturnog raskoraka između starih i novih odnosa. Ali kako je porodica institucija koja je međusobne odnose još od davnina regulirala na bazi autoriteta, te se taj »režim« još uvek čuva u patrijarhalnim sredinama, čini nam se da se najpre treba zadržati na analizi distribucije autoriteta u porodici, pa i na nove odnose među krvnim srodnicima koji ne žive u istom domaćinstvu.

Distribucija autoriteta jeste barometar koji pokazuje u kojoj su meri zadržani ili promjenjeni okviri sistema vrednosti, odnosno na kojem je nivou stepen transformacije seoske porodice. Prvo što se nameće u ovom pravcu jeste položaj oca (domaćina), zatim muža, majke, žene, strine, strica, sina, snahe i dr., a zatim učešća pojedinih članova u donošenju važnijih odluka, ne samo u proizvodnji i potrošnji nego i u sklapanju braka, školovanju dece i slično. Pošli smo od pretpostavke:

1. da u procesu donošenja odluka dominira još uvek patrijarhalni tip odlučivanja;
2. da je tip autoriteta determiniran veličinom domaćinstva, te porodičnim sastavom i strukturom prihoda.

Da bismo došli do relevantnih podataka postavili smo sledeća pitanja: **Ko u vašem domaćinstvu donosi važnije odluke, primerice o proizvodnji, potrošnji, školovanju dece, sklapanju braka?** U tablici 6 vide se odgovori prema najbrojnijim nacionalnim pripadnostima.

Domaćin u albanskoj porodici još uvek ima najveći uticaj u donošenju važnijih odluka u domaćinstvu. Slična je situacija i kod romskih porodica. Ovo je verovatno posledica toga što se u tim porodicama zadržalo tradicionalno ponašanje: autoritet je najstariji član porodice, odnosno domaćin, i njega treba slušati. Kod nekih srpskih i crnogorskih porodica odluke uglavnom donose dogovorno svi članovi domaćinstva, pri čemu i žena ima značajnu reč. Razlog je tome što su ove porodice jednorodnične, u Srba i Crnogoraca manje je proširenih porodica, pa u donošenju odluka važnih za celo domaćinstvo učestvuju svi članovi. Međutim, to nije slučaj i kod albanskih porodica koje su jednorodnične. Naime i kod tih porodica »glavna« je reč domaćina kuće, odnosno muža. Kod zadružnih porodica postoji saglasnost samo odraslih muškaraca, ali je domaćin taj koji donosi odluku. Žena nema nikakvog prava u donošenju odluka, čak se vrlo retko pita i za manje važne odluke. Može učestvovati u razgovoru o ženidbi ili udaji dece, ali se za mišljenje ne pita. Njen se položaj u odnosu na prijašnje vreme nije bitno izmenio. Ona mora da radi za muža, decu, svekra i svekrvu, kao i za ostale članove domaćinstva. Njeno je polje kretanja selo.

Tablica 6

Učešće pojedinih članova domaćinstava u odlučivanju o pojedinim pitanjima važnim za domaćinstvo, prema nacionalnoj pripadnosti

u ¹⁾/_e

Ko donosi odluke	Proizvodnja		Potrošnja		Brak		Školovanje dece	
	jedno-porođična	više-porođična	jedno-porođična	više-porođična	jedno-porođična	više-porođična	jedno-porođična	više-porođična
A) Albanska porodica:								
1. Domaćin	66	55	65	50	65	41	51	39
2. Žena	13	10	15	15	30	19	19	11
3. Ostali članovi domaćinstva	21	45	30	35	15	40	30	40
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100
B) Srpska porodica:								
1. Domaćin	45	42	37	33	30	29	45	48
2. Žena	34	36	37	22	35	41	22	20
3. Ostali članovi domaćinstva	21	22	26	45	35	30	43	42
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100

Izvor: Rezultati autorova istraživanja iz 1984. Navodimo samo rezultate za albansku i srpsku populaciju, a za ostale populacije distribuciju autoriteta dajemo opisno.

U svim jednoporođičnim domaćinstvima žena ravnopravno učestvuje u poljskim radovima, ali ne znači da ima uticaja u određivanju šta će se sejati i uzgajati. Iz ovakvih porodica deca se po pravilu češće šalju na školovanje nego iz zadržanih porodica. Iz tabele se vidi da je značajni procenat učešća žena kod jednoporođičnih domaćinstava u donošenju nekih odluka o kupovini i prodaji. Kada je reč o potrošnji u srpskim, crnogorskim i romskim porodicama uloga domaćina je manja, a značajno je učešće ostalih članova domaćinstava.

Istraživanje je potvrdilo prvu hipotezu kod albanskih domaćinstava a delimično i kod domaćinstava drugih nacionalnosti u ovom selu: da u procesu donošenja važnijih odluka dominira patrijarhalni tip odlučivanja. Dokazana je i druga hipoteza: »da učešće u odlučivanju zavisi od porodične organizacije, sastava domaćinstva i izvorima prihoda«.

Međutim, istraživanje je pokazalo da je autoritet domaćina u nekim prilikama prilično izmenjen. Kod nealbanskih domaćinstava njegova reč nije više »sveta« kao nekad. Sve su vidljiviji proces individualizacije, što se može videti u učešću u razvijanju i ulaganju u domaćinstvo, gde mnogi članovi na osnovu učešća traže i odgovarajuća prava. Nema više ni kod jedne nacionalnosti onoga formalnog poštovanja kao što je nekadašnje ljubljene ruke ili pranje nogu muškarcima, ustajanja pri njihovom dolasku i dr.

Položaj žene nešto je poboljšan kod svih nacionalnosti, iako javno mnjenje Albanaca nije naklonjeno ženi. Muškarci su samo na rečima za bolji položaj žene, ali u praksi Albanci ni po koju cenu neće da priznaju da žena vodi domaćinstvo. Vidnije su promene položaja oženjenog sina, odnosno položaja snahe prema ocu, majci, svekru i sjevkrvi kod nealbanskih domaćinstava. Kod Albanaca odnosi muž-žena, sin-majka, snaha-sjevkrva, stric-strina, i drugi odnosi menjaju se sporije te još ima dosta tradicio-

nalnosti. Kod ostalih porodica ti su odnosi drugačiji, sa više poštovanja ličnosti i drugih članova.

Albanci starije generacije ne zovu imenom svoje žene. Oni je nazivaju »Ona«, »Ti«, »Hej« itd. Međutim, mlađi svoje žene zovu imenom, kao i žene njih, i dosta su bliski međusobno. Stariji ljudi teško podnose takvo ponašanje mladih, pa se zbog toga često domaćinstva dele. U tim situacijama, obično se u selu priča kako su porodicu rasturili tuđi fisovi, tuđa plemena, a misli se pri tome na žene.

Snaha više ne donosi klasični miraz u srpskoj porodici kao što je to nekada bilo. Ona sada samo simbolično donosi garderobu za sebe, nešto od aparata za domaćinstvo (TV, peglu i dr.) i darove za članove domaćinstva. Međutim, kod Albanaca toga nema. Ona donosi nešto garderobe za sebe i posteljinu, uglavnom kupljenu za mužev novac, zbog toga snaha u ovim porodicama ne traži »posebno priznanje« ili pravo. Ako želi da joj se nešto kupi, ona to uglavnom traži preko muža. Dok to nije slučaj u nealbanskih porodica. Sin je u boljem položaju, kako u odnosu na svoju ženu, tako u odnosu na roditelje. On ima veću samostalnost pri izboru bračnog druga pri kupovini nekih stvari, pri zapošljavanju, ali samo kod nealbanskih porodica.

Kao i u ostalim kosovskim selima i u ovom se selu od oblika srodstva priznaju krvno srodstvo i svojta. Agnatsko srodstvo značajnije je od kognatskog srodstva, što je rezultat shvatanja da je najvažniji muški predak, dok su manje cenjeni srodnici po ženskoj liniji. Ovo najviše važi za albanska shvatanja.

Ceni se i održava srodstvo po duhu, kao što je kumstvo i pobratimstvo, a takvih veza ima unutar jedne nacionalnosti ali i između drugih nacionalnosti.

Plemenska (fisovska) ideologija kod ove populacije vitalno se održava. Unutar fisa retko se dešava da ima nesporazuma, tuče ili osvete, čega u susednim i ostalim selima Kosova ima. U ovom selu ne sklapaju se brakovi unutar plemena (fisa) i ne pamti se tokom istorije da je toga bilo. Uže susedstvo poklapa se sa bratstvom a šire susedstvo sa plemenskim gotovo u osamdeset procenata. U mahali Markaja samo su oni, kao što su i Gojani sami u svojoj mahali.

Solidarnost i pomoć koje je nekada bilo u ovom selu, po pričanju starijih ljudi, više ne postoji u starom obliku. One se više održavaju na rečima, a malo na delu. Vrlo retko ima pomoći pri obradi zemlje, retko se organizuju mobe i dr. Najčešći oblik pomoći između suseda danas jeste pomoć u novcu.

Albanska porodica ima instituciju staraca (pleqënisë) koji donose važnije odluke za članove sela. Tu je pre više od 20 godina živeo Nikola Ibiš, čovek koji je sa uspehom tumačio norme Kanuna Leke Dukadžinija. Delio je pravdu kako je umeo i znao. Uvek je imao uspeha u pomirenju zavađenih strana. Bio je cenjen od suseda, saplemenika i šire okoline. Njega je nasledio bliski rođak Jak Djeta, koga u neprilikama konsultuju susedi, rođaci i ostali seljaci ne samo iz ovog sela već i iz susednih.

zaključak

Iako se selo Budisavci nalazi na periferiji globalnog društva, promene u strukturi njegove porodice uveliko su počele. Velike su promene u organizaciji domaćinstva: raste broj jednorodničkih domaćinstava, došlo je do raspadanja starih zadružnih porodica itd., što je posledica otvaranja sela prema drugim krajevima, veće mogućnosti zarade i novih izvora za-

rade. Žena je počela da menja svoj položaj što se može videti iz njenog obrazovanja i njene uloge u domaćinstvu. Značajne su promene i u odnosima kako u samoj porodici, tako i porodice prema pojedincu, zavisno od količine i kvalitete dobara koje pojedinac doprinosi domaćinstvu. To dovodi do raznih konflikata ali oni još nisu tako oštri da bi ugrozili integritet porodice. I sistem vrednosti počeo se menjati. Tako se danas cene neke osobine i stvari koje u prijašnja vremena nisu imali vrednost.

Iz ovoga se može izvesti zaključak da su procesi transformacije uzeli maha i u ovom kraju naše zemlje. Oni su iz dana u dan sve vidniji. Daljim razvojem infrastrukture svakako će ovi procesi biti još intenzivniji.

Changes in Family Structure in the SAP Kosovo

Summary

This article describes processes of rural family transformation in the SAP Kosovo, on the example of a family from the village of Budisavci, commune of Klina.

More intense family and village processes of transformation in Kosovo began in the post-war period, as can be seen in the change of socio-economic relations, and the demographic, health and socio-cultural structure.

The Kosovo rural family lived a patriarchal way of life for centuries. That patriarchal way of life was reflected in its structure and the manner of family organization. Today there are no more extended families, *zadrougas*, with as many as 70, 90 or even 100 members, which every Kosovo village used to have. Even the number of extended families with twenty or thirty members is decreasing. Processes of family authority disintegration can be seen, in spite of the presence of traditional characteristics.

All this points to a change in the system of values which also indicates the level of transformation of the rural family, because today some characteristics and things that used to have no value before, are valued.

It can be expected that in the future processes of transformation will grow even stronger in this part of Yugoslavia, because they are more present and visible from day to day. The further development of the infrastructure will certainly intensify this process. ●

Структурные изменения в семье АК Косово

Резюме

Автор настоящей работы пытается описать процессы трансформации семьи в АК Косово на примере поселка Будисавци, общины Клина.

Более интенсивный прогресс трансформации семьи в сельской местности ОК Косово, отмечается только в послевоенный период, повлиявший в свою очередь и на изменения в общественно-экономических отношениях и демографической, здравоохранительной и социальной структуре.

В крестьянских семьях АК Косово столетиями сохранялся патриархальный уклад жизни проявляющийся в структуре и в способе семейной организации. Больше не существуют большие задружные семьи насчитывающие свыше 70, 90 и 100 членов присущие раньше в каждом или почти каждом селе ОК Косово. В настоящее время резко уменьшилось число даже и больших задружных семей с двадцатью или тридцатью членами. Отмечаются также процессы разложения семейного авторитета вопреки наличию традиционных отличительных свойств.

Все это указывает и на изменения впервые обнаруженные и в системе ценностей раскрывающие в свою очередь и уровень трансформации крестьянской семьи, так как определенные особенности и вещи раньше не имеющие ценности, теперь оцениваются положительно.

Можно ожидать в будущем, что и в этом районе страны процессы трансформации будут развиваться ускоренными темпами, так как изо дня в день они становятся более очевидными. Наряду с развитием инфраструктуры и эти процессы будут еще более интенсивными. ●